

PRO STŘEDNÍ ŠKOLY

Nová

MATEMATIKA

V KOSTCE

Helena Sixtová

FRAGMENT

Nová matematika v kostce pro SŠ

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz
www.albatrosmedia.cz

FRAGMENT

Helena Sixtová
Nová matematika v kostce pro SŠ – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

OBSAH

1. Základy matematické logiky a teorie množin.	7
Výroková logika	7
Množiny.	11
2. Číselné obory	14
Přirozená čísla.	14
Základní operace	15
Dělitelnost	16
Celá čísla	19
Racionální čísla.	20
Poměr	23
Procenta	24
Reálná čísla	24
Komplexní čísla.	28
Algebraický tvar komplexního čísla	29
Goniometrický tvar komplexního čísla	30
3. Mocniny	33
Mocniny s přirozeným exponentem	33
Mocniny s celočíselným exponentem	33
Mocniny s racionálním exponentem, odmocniny	34
Částečné odmocňování.	35
Usměrňování zlomků	35
4. Algebraické výrazy	37
Operace s mnohočleny	38
Rozklad na součin.	39
Lomené výrazy	40
5. Rovnice a nerovnice	42
Lineární rovnice	42
Rovnice v součinném tvaru	43
Kvadratické rovnice.	44
Rovnice s neznámou ve jmenovateli	46
Rovnice v podílovém tvaru	47
Rovnice s absolutní hodnotou	48
Vyjádření neznámé ze vzorce	50
Rovnice s parametrem	50
Lineární rovnice s parametrem	50
Kvadratická rovnice s parametrem.	51

Rovnice s neznámou pod odmocninou = iracionální rovnice	52
Soustavy rovnic	53
Soustava dvou lineárních rovnic	53
Soustava tří a více lineárních rovnic	54
Soustava lineární a kvadratické rovnice	55
Grafické řešení rovnic a jejich soustav	56
Nerovnice	59
Lineární nerovnice s jednou neznámou	59
Soustavy lineárních nerovnic	60
Nerovnice v součinném tvaru	60
Nerovnice v podílovém tvaru	61
Nerovnice s neznámou ve jmenovateli	62
Kvadratická nerovnice	63
Nerovnice s absolutní hodnotou	64
Grafické řešení nerovnic	66
Slovní úlohy vedoucí k řešení rovnic a soustav rovnic	67
Úlohy na pohyb	68
Geometrická úloha	69
Úlohy na společnou práci	70
Úloha na směsi	71
Logaritmické a exponenciální rovnice	73
Logaritmus, pravidla pro počítání s logaritmy	73
Exponenciální rovnice	75
Logaritmické rovnice	76
Goniometrické rovnice	78
6. Funkce	81
Vlastnosti funkcí	82
Lineární funkce	84
Slovní úlohy na přímou úměrnost	86
Kvadratická funkce	87
Lineární lomená funkce	91
Slovní úlohy na nepřímou úměrnost	92
Mocninné funkce	93
Absolutní hodnota funkce	94
Exponenciální funkce	96
Logaritmická funkce	98
Goniometrické funkce	100
Oblouková a stupňová míra	100
Orientovaný úhel	100
Jednotková kružnice	101
Vlastnosti goniometrických funkcí	103
Hodnoty goniometrických funkcí	103
Vzorce pro goniometrické funkce	106

7. Geometrie v rovině	111
Značení	111
Bod, přímka, polopřímka, úsečka	112
Metrické vlastnosti v rovině	112
Úhly	112
Rozdělení úhlů podle velikostí	113
Rozdělení úhlů podle polohy	113
Středové a obvodové úhly	114
Zobrazení v rovině	114
Shodná zobrazení	115
Podobnost a stejnolehlost	116
Geometrické útvary v rovině	119
Trojúhelníky	119
Konvexní čtyřúhelníky	123
Mnohouhelníky	125
Kružnice, kruh	126
8. Geometrie v prostoru	129
Bod, přímka a rovina v prostoru	129
Vzájemná poloha přímek v prostoru	129
Vzájemná poloha přímky a roviny	130
Vzájemná poloha dvou rovin	130
Vzájemná poloha tří rovin	131
Metrické vlastnosti útvarů v prostoru	131
Odchylka přímek, kolmost přímek	131
Kolmost přímky a roviny	132
Kolmost rovin	132
Odchylka přímek a rovin	132
Vzdálenosti bodů, přímek a rovin	133
Geometrická tělesa	134
Převody jednotek délky, plochy a objemu	136
Mnohostěny	137
Koule a její části	141
9. Analytická geometrie	143
Soustava souřadnic	143
Souřadnice bodu	143
Vzdálenost dvou bodů	144
Vektory	145
Operace s vektory	145
Přímka v rovině	148
Rovnice přímky	148
Vzájemná poloha bodu a přímky v rovině	153
Vzájemná poloha dvou přímek v rovině	154

Přímka a rovina v prostoru	157
Vzájemná poloha dvou přímek v prostoru	158
Vzájemná poloha přímky a roviny v prostoru	158
Vzájemná poloha dvou rovin v prostoru	159
Kuželosečky	160
Kružnice	161
Elipsa	163
Hyperbola	165
Parabola	167
Vzájemná poloha přímky a kuželosečky	169
10. Posloupnosti a řady	174
Posloupnosti	174
Aritmetická posloupnost	175
Geometrická posloupnost	177
Užití posloupností při řešení slovních úloh	178
Užití geometrických posloupností v úlohách na pravidelný růst či pokles	179
Limity posloupností	180
Nekonečná řada	182
11. Kombinatorika, pravděpodobnost a statistika	184
Kombinatorika	184
Základní kombinatorická pravidla	184
Faktoriál čísla n	185
Výrazy a rovnice s faktoriály	185
Kombinační čísla a jejich vlastnosti	186
Binomická věta	186
Výrazy, rovnice a nerovnice s kombinačními čísly	187
Variace, permutace a kombinace	188
Pravděpodobnost	191
Statistika	194
Charakteristiky polohy	196
Charakteristiky variability	197
12. Diferenciální a integrální počet	200
Limita funkce	200
Derivace funkce	209
Věty o derivaci funkce	210
Užití derivací	212
Integrál	217
Neurčitý integrál	217
Určitý integrál a jeho využití	219
Použité a doporučené zdroje a literatura	223

1. ZÁKLADY MATEMATICKÉ LOGIKY A TEORIE MNOŽIN

Výroková logika

Matematická logika pracuje s **výroky**. Výrokem je každá věta, o které můžeme jednoznačně rozhodnout, zda je **pravdivá či nepravdivá**. Pravdu označujeme 1, nepravdu 0. Výroky značíme velkými písmeny.

Příklad ▼

Výrokem je věta: *Ted' svítí slunce.*

Výrokem není věta: *Podej mi sůl.*

Výrok, který má opačnou pravdivostní hodnotu než výrok A , nazýváme **negace výroku** A . Negaci značíme nejčastěji $\neg A$, popř. \bar{A} , A' či *non A*. Negaci obvykle tvoříme slovy „Není pravda, že A .“

A	$\neg A$
1	0
0	1

Příklad ▼

Výrok A	Příklady negace výroku A
Venku prší.	<ul style="list-style-type: none">■ Není pravda, že venku prší.■ Venku neprší.
Zítra přijde Milan.	<ul style="list-style-type: none">■ Není pravda, že zítra přijde Milan.■ Milan zítra nepřijde.
Diktát jsem napsal bez chyby.	<ul style="list-style-type: none">■ V diktátu jsem měl aspoň jednu chybu.
Nejvýše jeden příklad jsem vyřešil správně (tedy jeden nebo žádný).	<ul style="list-style-type: none">■ Vyřešil jsem správně nejméně dva příklady.

Jestliže negujeme negaci, dostaneme původní výrok: $\neg(\neg A) = A$.

Složené výroky vytváříme z jednoduchých výroků pomocí **logických spojek**.

Logická spojka	Značka	Význam
Konjunkce	\wedge	$A \wedge B$: A platí zároveň s B (platí oba výroky současně).
Disjunkce	\vee	$A \vee B$: platí A nebo B (platí aspoň jedna alternativa).
Implikace	\Rightarrow	$A \Rightarrow B$: jestliže platí A , pak platí B .
Ekvivalence	\Leftrightarrow	$A \Leftrightarrow B$: A platí právě tehdy, když platí B (oboustranná implikace).

V odborné literatuře se konjunkce také nazývá **logický součin** a označuje se A **AND** B . Pravdivostní hodnoty se opravdu násobí. Podobně disjunkce se nazývá **logický součet** a označuje se A **OR** B . Pravdivostní hodnoty se sčítají s tím, že $1 + 1 \approx 1$.

Jakou pravdivostní hodnotu mají základní složené výroky, uvádí následující **tabulka pravdivostních hodnot**:

A	B	$A \wedge B$	$A \vee B$	$A \Rightarrow B$	$A \Leftrightarrow B$
1	1	1	1	1	1
1	0	0	1	0	0
0	1	0	1	1	0
0	0	0	0	1	1

Příklad ▼

Následující věty zapíšeme pomocí logických spojek a výroků A a B .

A : Po obědě si dám dort.

B : Po obědě si dám zmrzlinu.

- Po obědě si dám dort a zmrzlinu.
- Po obědě si nedám dort a dám si zmrzlinu.
- Po obědě si dám dort nebo zmrzlinu.
- Pokud si dám dort, nedám si zmrzlinu.
- Dám si právě jeden zákusek. To znamená, že si dám buď dort a ne zmrzlinu, nebo si nedám dort, jen zmrzlinu.

Konjunkce $A \wedge B$.

Konjunkce $\neg A \wedge B$.

Disjunkce $A \vee B$.

Implikace $A \Rightarrow \neg B$.

$$(A \wedge \neg B) \vee (\neg A \wedge B)$$

Výroková formule je výraz tvořený více výroky, závorkami, symboly pro negaci a symboly pro logické spojky. Pro posouzení pravdivosti složeného výroku můžeme použít tabulku pravdivostních hodnot.

Příklad ▼

Sestavte pravdivostní tabulku pro výrokovou formuli $(A \wedge \neg C) \Rightarrow \neg B$.

A	B	C	$\neg C$	$A \wedge \neg C$	$\neg B$	$(A \wedge \neg C) \Rightarrow \neg B$
1	1	1	0	0	0	1
1	1	0	1	1	0	0
1	0	1	0	0	1	1
1	0	0	1	1	1	1
0	1	1	0	0	0	1
0	1	0	1	0	0	1
0	0	1	0	0	1	1
0	0	0	1	0	1	1

Pokud by se v posledním sloupci vyskytovaly pouze jedničky, daná výroková formule by byla tautologií. **Tautologií** nazýváme každou výrokovou formuli, která pro všechny hodnoty proměnných nabývá hodnot pravda čili 1. Naopak formuli, která nabývá vždy hodnoty nepravda čili 0, nazýváme **kontradikcí**.

Negace složených výroků se provádí podle těchto pravidel, která vycházejí z pravdivostních hodnot:

$\neg(A \wedge B) = \neg A \vee \neg B$... Výroky neplatí současně, takže neplatí buď jeden nebo neplatí druhý.

$\neg(A \vee B) = \neg A \wedge \neg B$... Neplatí ani ten ani onen, neplatí tedy ani jeden výrok.

$\neg(A \Rightarrow B) = A \wedge \neg B$

$\neg(A \Leftrightarrow B) = (A \wedge \neg B) \vee (\neg A \wedge B) = (A \Leftrightarrow \neg B) = (\neg A \Leftrightarrow B)$

Pro vyjádření údaje o počtu (tzv. kvantifikaci) užíváme **kvantifikátory**. Nejčastěji obecný a existenční. **Obecný kvantifikátor** značíme \forall a čteme „každý, všechny, libovolný“.

Existenční kvantifikátor značíme \exists a čteme „existuje aspoň jeden“ prvek s danou vlastností.

Příklad ▼

Každé číslo dělitelné dvěma je sudé.
Existuje alespoň jedno sudé prvočíslo.

Negace kvantifikovaných výroků se provádí negací výrokové formy a zaměněním kvantifikátoru obecného za existenční a naopak.

Výrok	Negace
Každý ... je ...	Existuje aspoň jeden ..., který není ...
Existuje aspoň jeden ..., který je ...	Pro každý ... platí, že není ...
Negace	Výrok

Příklad ▼

Výrok: Všechny dveře v domě jsou dřevěné.

Negace: Aspoň jedny dveře v domě nejsou dřevěné.

Pozor, negací není výrok: Žádné dveře nejsou dřevěné.

K procvičení

- Rozhodněte, zda mezi uvedenými výroky platí implikace či ekvivalence:
 - Trojúhelník je pravoúhlý. Vnitřní úhel trojúhelníku je 90° .
 - Trojúhelník je rovnostranný. Každý vnitřní úhel trojúhelníku je 60° .
 - Trojúhelník je rovnostranný. Vnitřní úhel trojúhelníku je 60° .
- Negujte výroky:
 - Všichni žáci v této třídě jsou chlapci.
 - Přijdu zítra nebo pozítří.
 - Existuje aspoň jeden dokonalý člověk.
- Sestavte tabulku pravdivostních hodnot pro výrokovou formuli: $(A \vee \neg B) \Rightarrow C$.
- Ověřte pomocí tabulky pravdivostních hodnot, zda platí: $\neg(A \Leftrightarrow B) = (A \wedge \neg B) \vee (\neg A \wedge B)$.

Výsledky

- ekvivalence
 - ekvivalence
 - implikace
- Aspoň jeden žák v této třídě není chlapec. Nebo také: Ve třídě je aspoň jedna dívka.
 - Nepřijdu zítra a nepřijdu pozítří. Běžně: Nepřijdu zítra ani pozítří.
 - Všichni lidé jsou nedokonalí. Běžně: Nikdo není dokonalý.
-

A	B	C	$\neg B$	$A \vee \neg B$	$(A \vee \neg B) \Rightarrow C$
1	1	1	0	1	1
1	1	0	0	1	0
1	0	1	1	1	1
1	0	0	1	1	0
0	1	1	0	0	1
0	1	0	0	0	1
0	0	1	1	1	1
0	0	0	1	1	0

4.

A	B	$\neg A$	$\neg B$	$A \Leftrightarrow B$	$\neg(A \Leftrightarrow B)$	$A \wedge \neg B$	$\neg A \wedge B$	$(A \wedge \neg B) \vee (\neg A \wedge B)$
1	1	0	0	1	0	0	0	0
1	0	0	1	0	1	1	0	1
0	1	1	0	0	1	0	1	1
0	0	1	1	1	0	0	0	0

Ano, výrok je pravdivý. Pravdivostní hodnoty výroku na levé straně jsou stejné jako hodnoty výroku na pravé straně.

Množiny

Množina je soubor předmětů, které mají nějakou společnou vlastnost, podle které můžeme rozhodnout, zda do dané množiny patří či nepatří. Jednotlivé předměty nazýváme **prvky** množiny. Množiny označujeme velkými písmeny, prvky označujeme malými písmeny. Zápis $x \in A$ čteme „ x je prvkem množiny A “, zápis $y \notin A$ čteme „ y není prvkem množiny A “.

Množinu můžeme určit třemi způsoby:

- výčtem** – uvedením všech jejích prvků
- uvedením **charakteristické vlastnosti**, kterou mají právě prvky dané množiny a kterou kromě nich už žádný další prvek nemá
- graficky** – znázorněním v diagramu

Příklad ▼

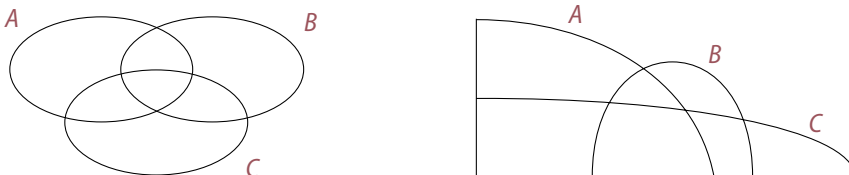
Množinu A , která obsahuje všechny měkké souhlásky (popisujeme vlastnost), tak můžeme výčtem zapsat $A = \{\text{ž; š; č; ř; c; j; d; t; ň}\}$.

Množina, která neobsahuje žádný prvek, je **prázdná** a značíme ji $A = \emptyset$ nebo $A = \{\}$.

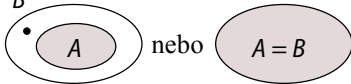
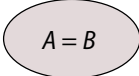

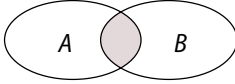
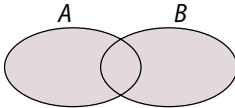
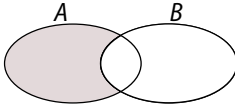
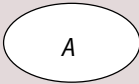
Konečná množina obsahuje konečný počet prvků. **Nekonečná** množina nemá konečný počet prvků.

Pro znázornění množin a operací s nimi používáme množinové diagramy, nejčastěji **Vennovy diagramy**. Množiny jsou v nich znázorněny pomocí uzavřených čar.

Příklad ▼

Množinové operace

Operace a zápis	Definice	Znázornění
Inkluze $A \subseteq B$	$A \subseteq B \Leftrightarrow (\forall x \in C; x \in A \Rightarrow x \in B)$ A je podmnožinou B právě tehdy, když každý prvek množiny A je zároveň prvkem množiny B .	 C
Rovnost $A = B$	$A = B \Leftrightarrow (\forall x \in C; x \in A \Leftrightarrow x \in B)$ Množiny A a B jsou si rovny, právě když každý prvek množiny A je prvkem množiny B a naopak.	 C
Ostrá inkluze $A \subset B$	$A \subset B \Leftrightarrow (A \subseteq B \wedge A \neq B)$ A je vlastní podmnožinou B , jestliže A je podmnožinou B a množiny A a B si nejsou rovny.	 C
Průnik $A \cap B$	$A \cap B \Leftrightarrow (\forall x \in C; x \in A \wedge x \in B)$ Průnik množin A a B tvoří všechny prvky, které patří současně do obou těchto množin.	 C
Sjednocení $A \cup B$	$A \cup B \Leftrightarrow (\forall x \in C; x \in A \vee x \in B)$ Sjednocení množin A a B tvoří všechny prvky, které patří aspoň do jedné z těchto množin.	 C
Rozdíl $A - B$	$A - B \Leftrightarrow (\forall x \in C; x \in A \wedge x \notin B)$ Rozdíl množin A a B tvoří prvky, které patří pouze do množiny A , ale nepatří do množiny B .	 C
Doplňěk A'_C	$A'_C = \{x \in C; x \notin A\}$ Doplňěk množiny A na množině C tvoří prvky, které patří do množiny C , ale nepatří do množiny A .	 C

Příklad ▼

Jsou dány množiny B , C a D .

$$B = \{a; b; c\}$$

$$C = \{b; c\}$$

$$D = \{c; d; e\}$$

Pro množiny B , C , D platí:

$$B - C = \{a\}$$

$$B \cap C = \{b; c\} = C$$

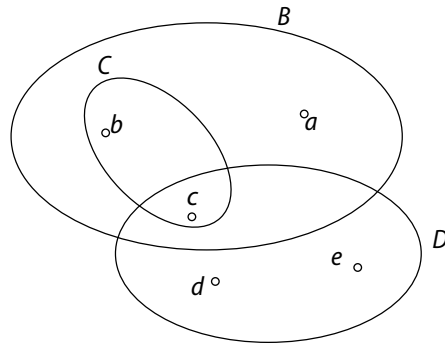
$$B \cup C = \{a; b; c\} = B$$

$$C \subseteq B$$

$$C \subset B$$

$$B \cap D = \{c\}$$

$$D \cup C = \{b; c; d; e\}$$

K procvičení

Jsou dány množiny A , B , C . Jaké prvky tvoří množiny $A \cup C$, $B \cup C$, $A \cap B$, $B \cap C$, $A - C$, B'_A ?

$$A = \{1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8\}$$

$$B = \{3; 4; 5; 6\}$$

$$C = \{5; 6; 7; 8; 9\}$$

Výsledky

$$A \cup C = \{1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9\}$$

$$B \cup C = \{3; 4; 5; 6; 7; 8; 9\}$$

$$A \cap B = \{3; 4; 5; 6\}$$

$$B \cap C = \{5; 6\}$$

$$A - C = \{1; 2; 3; 4\}$$

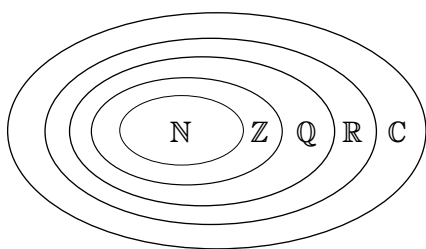
$$B'_A = \{1; 2; 7; 8\}$$

2. ČÍSELNÉ OBORY

Číselné obory jsou množiny různých druhů čísel, pro která definujeme operace sčítání a násobení.

Množina (obor)	Značení	Příklad	Poznámka
Přirozená čísla	\mathbb{N}	1; 2; 3; 4	Vyjadřují počty osob, věcí, zvířat.
Celá čísla	\mathbb{Z}	-2; -1; 0; 1; 2; 3	Vyjadřují přírůstky a úbytky v počtech osob, věcí, zvířat.
Racionální čísla	\mathbb{Q}	$-\frac{2}{3}$; $-\frac{1}{2}$; 0,1; $\frac{3}{8}$; $1,\bar{3}$; 8; 95	Vyjadřují díly a změny počtu dílů; můžeme je zapsat zlomkem, vyjádřit číslem s ukončeným či periodickým desetinným rozvojem.
Reálná čísla	\mathbb{R}	$\sqrt{3}$; -1; 0; 1; π ; 2,25; 58,4	Vyjadřují výsledky měření; jejich obrazy vyplní celou číselnou osu.
Komplexní čísla	\mathbb{C}	$2 - 3i$; $-5 + i$; $-5i$	Jejich obrazy vyplní celou rovinu (Gaussovu rovinu).

Pro uvedené číselné obory platí vztah $\mathbb{N} \subset \mathbb{Z} \subset \mathbb{Q} \subset \mathbb{R} \subset \mathbb{C}$, jak je znázorněno i v obrázku. V praxi se dále používají rozšířené či zúžené číselné obory, např.:

$\mathbb{N}_0 = \mathbb{N} + \{0\}$... přirozená čísla s nulou
 $\mathbb{Z}^- = \{x \in \mathbb{Z}; x < 0\}$... celá záporná čísla
 $\mathbb{R}^+ = \{x \in \mathbb{R}; x > 0\}$... kladná reálná čísla
 $\mathbb{R}_0^+ = \{x \in \mathbb{R}; x \geq 0\}$... nezáporná reálná čísla

Rozdíl množin $\mathbb{R} - \mathbb{Q}$ nazýváme iracionální čísla.

Přirozená čísla

Jedná se o čísla, která vyjadřují nenulový počet prvků. Přirozená čísla zapisujeme číslicemi (ciframi). Rozlišujeme pojmy čísla a číslice. **Čísel** je nekonečně mnoho, **čísllice** jsou grafickými symboly pro zápis čísel. Nejčastěji užíváme **10 arabských číslic**, tedy 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Kromě arabských číslic užíváme i římské číslice např. pro označení kapitol v knize, měsíců či letopočtů.

Římské číslice

Znak	I	V	X	L	C	D	M
Číslo	1	5	10	50	100	500	1000

Pro zápis čísel pomocí těchto znaků se vžila pravidla, která se mohou mírně lišit od původního zápisu starými Římany, vznikají tak výjimky uvedené níže.

Užívaná pravidla pro zápis římských čísel:

- Čísla se skládají od znaků pro nejvyšší hodnoty po znaky pro nejnižší hodnoty.
- Následuje-li znak pro nižší hodnotu za znakem pro vyšší hodnotu, pak se hodnoty sčítají. To platí i pro znaky stejných hodnot; př. $CLV = 100 + 50 + 5 = 155$, $XXX = 10 + 10 + 10 = 30$. Znaky I, X, C se vedle sebe obvykle píší nejvýše třikrát. Znaky V, L, D se za sebe řadí pouze jednou.
- Předchází-li znak pro nižší hodnotu znaku pro vyšší hodnotu, pak se nižší hodnota odčítá od vyšší; tj. $IV = 4$, $IX = 9$, $XL = 40$, $XC = 90$, $CD = 400$, $CM = 900$. Toto pravidlo můžeme použít pouze k odčítání znaku od nejbližších dvou vyšších, jak je uvedeno v příkladu.

Na starých slunečních hodinách je možno vidět číslo 4 zapsané znaky IIII, jak to užívali ve starém Římě. Římané neužívali pravidlo pro odečítání, to se ujalo až ve středověku, kdy se používala vyšší čísla a bylo třeba zápis zkrátit.

Číslo 999 by Římané zapsali na základě sčítacího pravidla $DCCCCLXXXVIII$, ve středověku (i v současnosti) číslo 999 zapíšeme s využitím odčítacího pravidla $CMXCIX$. Rozhodně však číslo 999 nemůžeme zapsat IM .

Základní operace

Základní operace v oboru přirozených čísel jsou sčítání a násobení. Výsledky odčítání a dělení již nemusí patřit do množiny přirozených čísel. Říkáme, že \mathbb{N} je uzavřená vzhledem k operaci sčítání a násobení, tedy součet $a + b \in \mathbb{N}$ a součin $a \cdot b \in \mathbb{N}$ pro každé $a, b \in \mathbb{N}$.

$$\text{sčítanec} + \text{sčítanec} = \text{součet}$$

$$\text{činitel} \cdot \text{činitel} = \text{součin}$$

Pro $a, b, c \in \mathbb{N}$ platí:

$$a + (b + c) = (a + b) + c$$

$$a \cdot (b \cdot c) = (a \cdot b) \cdot c$$

$$a + b = b + a$$

$$a \cdot b = b \cdot a$$

$$a \cdot 1 = a$$

$$a(b + c) = ab + ac$$

Sčítání je **asociativní**, tzn. že sčítance můžeme libovolně sdružovat.

Násobení je asociativní, tzn. že činitele můžeme libovolně sdružovat.

Sčítání je **komutativní**, tzn. že pořadí sčítanců můžeme zaměnit.

Násobení je komutativní, tzn. že pořadí činitelů můžeme zaměnit.

Jednička je **neutrálním prvkem** vzhledem k násobení.

Násobení je vzhledem ke sčítání **distributivní**.

Příklad ▼

$$28 + 35 + 32 + 65 = (28 + 32) + (35 + 65) = 60 + 100 = 160$$

$$2 \cdot 28 \cdot 5 = (2 \cdot 5) \cdot 28 = 10 \cdot 28 = 280$$

$$3 \cdot (5 + 12) = 3 \cdot 5 + 3 \cdot 12$$

Další početní operace můžeme definovat pomocí operací sčítání a násobení. Výsledky těchto definovaných operací již nemusí být přirozená čísla.

Rozdíl $a - b$ dvou přirozených čísel a, b je takové číslo x , pro které platí $a = b + x$.

Číslo x je přirozené právě tehdy, když $a > b$.

rozdíl = menšeneц – menšitel

Podíl $a : b$ dvou přirozených čísel a, b je takové číslo x , pro které platí $a = b \cdot x$.

Číslo x je přirozené právě tehdy, když a je dělitelné číslem b .

podíl = dělenec : dělitel

Mocnina a^b dvou přirozených čísel a, b je takové přirozené číslo, které je součinem b činitelů s hodnotou a .

mocnina = mocněnec^{mocnitel} = základ^{exponent}

Dělitelnost

Číslo b je **dělitelem** čísla a právě tehdy, když existuje přirozené číslo k , pro které platí $a = k \cdot b$.

To znamená, že výsledkem dělení $a : b$ je přirozené číslo k . Číslo a je pak **násobkem** čísla b .

Příklad ▼

$$18 : 6 = 3$$

Číslo 6 je dělitelem čísla 18, číslo 18 je trojnásobkem čísla 6.

Ciferný součet čísla je součet číslic (cifer) v jeho zápisu v desítkové soustavě. Ciferný součet čísla 28056 je 21 ($= 2 + 8 + 0 + 5 + 6$).

Pravidla dělitelnosti

Dělitel	Pravidlo
2	Na místě jednotek je číslice 0, 2, 4, 6, 8.
3	Ciferný součet je dělitelný třemi.
4	Poslední dvojčíslí je dělitelné čtyřmi.
5	Na místě jednotek je číslice 0 nebo 5.
6	Je dělitelné současně dvěma i třemi.

8	Poslední trojčíslí je dělitelné osmi.
9	Ciferný součet je dělitelný devíti.
10	Na místě jednotek je číslice 0.

Pozn. Existuje i několik pravidel dělitelnosti 7, jsou však složitá a rychlejší je zkusit vydělit číslo sedmi přímo.

Příklad ▼

Najděte všechny dělitele čísla 60. Využijeme pravidla dělitelnosti.

60	1	2	3	4	5	6
	60	30	20	15	12	10

Děliteli čísla 60 jsou čísla 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 15, 20, 30 a 60.

Pokud má číslo právě dva různé dělitele, a to jedničku a samo sebe, nazýváme ho **prvočíslo**.

Prvočísla: 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 29, 31, ...

Ostatní přirozená čísla, která mají aspoň tři různé dělitele, nazýváme čísla **složená**. Jedničku neřadíme ani mezi prvočísla, ani mezi čísla složená. Nejmenším prvočíslem je tedy číslo 2, současně je jediným sudým prvočíslem. Složená čísla můžeme rozložit na součin prvočísel právě jedním způsobem (základní věta aritmetiky), mluvíme o **prvočíselném rozkladu** čísla.

Příklad ▼

Prvočíselný rozklad čísla $36 = 4 \cdot 9 = 2 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 3 = 2^2 \cdot 3^2$, i když půjdeme nejprve cestou $36 = 6 \cdot 6 = 2 \cdot 3 \cdot 2 \cdot 3 = 2^2 \cdot 3^2$, dojdeme ke stejnému rozkladu.

Prvočíselný rozklad čísla $60 = 6 \cdot 10 = 2 \cdot 3 \cdot 2 \cdot 5 = 2^2 \cdot 3 \cdot 5$

Společný dělitel čísel a , b je číslo, které dělí obě tato čísla beze zbytku. Čísla se stejným dělitelem větším než 1 nazýváme **soudělná**. Pokud čísla nemají jiného společného dělitele než číslo 1, nazýváme je **nesoudělná**.

Společný násobek čísel a , b je číslo, které je násobkem obou čísel a a b .

Příklad ▼

Najděte společné dělitele čísel 36 a 60.

Děliteli čísla 36 jsou čísla 1, 2, 3, 4, 6, 9, 12, 18, 36.

Děliteli čísla 60 jsou čísla 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 15, 20, 30 a 60.

Společnými děliteli jsou čísla 1, 2, 3, 4, 6, 12. Největším společným dělitelem je číslo 12.

Největším společným dělitelem čísel a , b je největší číslo, které je dělitelem obou čísel. Zapisujeme $D(a, b)$. Pokud jsou tedy čísla a , b soudělná, platí $D(a, b) > 1$. Pro nesoudělná čísla a , b pak platí $D(a, b) = 1$.

Příklad ▼

$$D(36, 60) = 12$$

Nejmenší společný násobek čísel a , b je nejmenší přirozené číslo, které je násobkem obou čísel. Značíme $n(a, b)$.

Při hledání $D(a, b)$ a $n(a, b)$ využijeme prvočíselný rozklad a množinové operace. Rozložíme obě čísla na součin prvočísel. Pokud vynásobíme všechny činitele, které patří do průniku obou rozkladů, dostaneme největší společný dělitel.

Pokud vynásobíme všechny činitele, které patří do sjednocení obou rozkladů, dostaneme nejmenší společný násobek.

Můžeme také využít, že platí

$$a \cdot b = D(a, b) \cdot n(a, b)$$

Příklad ▼

Najděte největší společný dělitel a nejmenší společný násobek čísel 240 a 640.

$$240 = 3 \cdot 80 = 3 \cdot 8 \cdot 2 \cdot 5 = 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 5$$

$$640 = 64 \cdot 10 = 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 5$$

$$D(240, 640) = 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 5 = 80$$

$$n(240, 640) = 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 5 \cdot 3 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 = 1920$$

$$\text{Kontrola: } D(240, 640) \cdot n(240, 640) = 80 \cdot 1920 = 153\,600 = 240 \cdot 640$$

Euklidův algoritmus je jiný způsob, jak zjistit největší společný dělitel dvou čísel. Může mít formu tabulky (dvou sloupců), kdy menší z čísel opíšeme na následující řádek a pod větší číslo napíšeme rozdíl obou čísel. Ve chvíli, kdy se na řádku obě čísla rovnají, jedná se největší společný dělitel.

240	640
240	$640 - 240 = 400$
240	$400 - 240 = 160$
$240 - 160 = 80$	160
80	$160 - 80 = 80$

$$D(240, 640) = 80$$

K procvičení

- Zapište římskými číslicemi čísla:
 - 564
 - 297
 - 2019
- Najděte všechny dělitele čísla 84.
- Doplňte cifru a tak, aby číslo $124\ 9a4$ bylo dělitelné čtyřmi. Najděte všechny možnosti. Která z těchto čísel jsou dělitelná i třemi?
- Vyjádřete prvočíselným rozkladem čísla:
 - 144
 - 1260
 - 720
- Najděte největší společné dělitele a nejmenší společné násobky:
 - $D(24, 36)$, $n(24, 36)$
 - $D(90, 135)$, $n(90, 135)$

Výsledky

- a) DLXIV; b) CCXCVII; c) MMXIX
- 1, 2, 3, 4, 6, 7, 12, 14, 21, 28, 42, 84
- $a \in \{0; 2; 4; 6; 8\}$; 124 944
- a) $144 = 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 3 = 2^4 \cdot 3^2$
 b) $1260 = 2 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 5 \cdot 7 = 2^2 \cdot 3^2 \cdot 5 \cdot 7$
 c) $720 = 2^4 \cdot 3^2 \cdot 5$
- a) $D(24, 36) = 12$, $n(24, 36) = 72$; b) $D(90, 135) = 45$, $n(90, 135) = 270$

Celá čísla

Obor přirozených čísel není uzavřený pro operaci odčítání, to znamená, že výsledkem odčítání dvou přirozených čísel nemusí být přirozené číslo. Proto obor přirozených čísel rozšíříme o nulu a čísla opačná k přirozeným číslům. Všechna tato čísla tvoří množinu celých čísel označenou \mathbb{Z} .

Opačné číslo k číslu a značíme $-a$ a platí, že jejich součet je roven nule: $a + (-a) = 0$.

Příklad ▼

a	$-a$
3	-3
-8	8

Množina celých čísel je uzavřena vzhledem k operacím sčítání, odčítání a násobení.

Pravidla pro počítání s celými čísly:

$$-(-a) = a$$

$$-(a + b) = -a - b$$

$$a + (-b) = a - b$$

$$(-a) \cdot (-b) = ab$$

$$a \cdot (-b) = (-a) \cdot b = -ab$$

$$a - (-b) = a + b$$

Příklad ▼

$$(-8) \cdot [3 - (-6)] = (-8) \cdot [3 + 6] = (-8) \cdot 9 = -8 \cdot 9 = -72$$

Sudá čísla jsou čísla, jejichž dělitelem je číslo 2. Libovolné **sudé číslo** můžeme tedy vyjádřit ve tvaru $2k$, kde $k \in \mathbb{Z}$. Libovolné **liché číslo** pak můžeme vyjádřit obdobně jako $2k - 1$, popř. $2k + 1$, kde $k \in \mathbb{Z}$.

Racionální čísla

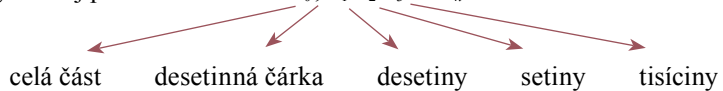
Množina přirozených ani celých čísel není uzavřena vůči operaci dělení, proto zavedeme množinu racionálních čísel. Značíme ji \mathbb{Q} .

Racionální číslo lze vyjádřit zlomkem $\frac{p}{q}$, kde **čitatel** $p \in \mathbb{Z}$ a **jmenovatel** $q \in \mathbb{N}$.

Racionální číslo můžeme také vyjádřit desetinným číslem s konečným desetinným rozvojem nebo nekonečným periodickým desetinným rozvojem. Číslo zapsané konečným **desetinným (dekadickým) rozvojem** má tvar

$$\frac{p}{q} = \pm \left(n_0 + \frac{n_1}{10} + \frac{n_2}{100} + \dots + \frac{n_n}{10^n} \right), \text{ kde } n_0 \in \mathbb{N}_0 \text{ a } n_i \text{ pro } i \in \{1, 2, \dots, n\}, \text{ jsou cifry od 0 do 9.}$$

Zkráceně tento desetinný rozvoj píšeme ve tvaru $\pm n_0, n_1 n_2 n_3 \dots n_n$

Příklady racionálních čísel: $3,456$; $\frac{15}{4}$; $-\frac{3}{10}$; $-0,3$; $-8,205$; $2,666666\dots = 2,\bar{6}$

$$\frac{432}{125} = 3,456 = 3 + \frac{4}{10} + \frac{5}{100} + \frac{6}{1000} = 3 + \frac{4}{10^1} + \frac{5}{10^2} + \frac{6}{10^3}$$

$$-\frac{33}{4} = -8,25 = -\left(8 + \frac{2}{10} + \frac{5}{100}\right) = -\left(8 + \frac{2}{10^1} + \frac{5}{10^2}\right)$$

Opakující se skupinu čísel v desetinném rozvoji nazýváme **perioda** (píšeme nad ni vodorovnou čáru), číslu za desetinnou čárkou před periodou říkáme **předperioda**.

Číslo	Perioda	Předperioda
$0,0232323\dots = 0,0\overline{23}$	23	0
$15,456456456\dots = 15,\overline{456}$	456	není

Operace se zlomky

Operace	Definice	Příklad
Rozšiřování – násobení čitatele i jmenovatele stejným nenulovým číslem	$\frac{a}{b} = \frac{a \cdot k}{b \cdot k}$	$\frac{3}{4} = \frac{3 \cdot 2}{4 \cdot 2} = \frac{6}{8}$
Krácení – dělení čitatele i jmenovatele stejným nenulovým číslem	$\frac{a}{b} = \frac{a : k}{b : k}$	$\frac{25}{15} = \frac{25 : 5}{15 : 5} = \frac{5}{3}$
Převrácené číslo (také převrácená hodnota čísla) – záměna čitatele a jmenovatele	K číslu $\frac{a}{b}$ je převrácené číslo $\frac{b}{a}$.	K číslu $\frac{2}{3}$ je převrácené číslo $\frac{3}{2}$.
Násobení – násobíme čitatelem a jmenovatel jmenovatelem	$\frac{a}{b} \cdot \frac{c}{d} = \frac{a \cdot c}{b \cdot d}$	$\frac{3}{5} \cdot \frac{4}{7} = \frac{3 \cdot 4}{5 \cdot 7} = \frac{12}{35}$
Dělení – dělit zlomkem znamená násobit jeho převrácenou hodnotou	$\frac{a}{b} : \frac{c}{d} = \frac{a}{b} \cdot \frac{d}{c} = \frac{a \cdot d}{b \cdot c}$	$\frac{5}{4} : \frac{11}{3} = \frac{5}{4} \cdot \frac{3}{11} = \frac{5 \cdot 3}{4 \cdot 11} = \frac{15}{44}$
Sčítání – při stejných jmenovatelích sečteme čitatele, při různých jmenovatelích nejprve převedeme na společného jmenovatele (nejlépe na nejmenší společný násobek obou jmenovatelů)	$\frac{a}{b} + \frac{c}{b} = \frac{a+c}{b}$ $\frac{a}{b} + \frac{c}{d} = \frac{a \cdot d + c \cdot b}{b \cdot d}$	$\frac{3}{8} + \frac{7}{8} = \frac{10}{8} = \frac{5}{4}$ $\frac{4}{3} + \frac{5}{7} = \frac{4 \cdot 7 + 5 \cdot 3}{3 \cdot 7} = \frac{28 + 15}{21} = \frac{43}{21}$
Odečítání – při stejných jmenovatelích odečteme čitatele, při různých jmenovatelích nejprve převedeme na společného jmenovatele (nejlépe na nejmenší společný násobek obou jmenovatelů)	$\frac{a}{b} - \frac{c}{b} = \frac{a-c}{b}$ $\frac{a}{b} - \frac{c}{d} = \frac{a \cdot d - c \cdot b}{b \cdot d}$	$\frac{7}{12} - \frac{5}{12} = \frac{2}{12} = \frac{1}{6}$ $\frac{1}{2} - \frac{2}{3} = \frac{1 \cdot 3 - 2 \cdot 2}{2 \cdot 3} = \frac{3 - 4}{6} = \frac{-1}{6} = -\frac{1}{6}$
Složený zlomek – chápeme jako podíl dvou zlomků; součtin vnějších členů dělíme součinem vnitřních členů	$\frac{\frac{a}{b}}{\frac{c}{d}} = \frac{a}{b} : \frac{c}{d} = \frac{a}{b} \cdot \frac{d}{c} = \frac{a \cdot d}{b \cdot c}$	$\frac{\frac{5}{3}}{\frac{4}{9}} = \frac{5}{3} : \frac{4}{9} = \frac{5}{3} \cdot \frac{9}{4} = \frac{5 \cdot 9}{3 \cdot 4} = \frac{45}{12} = \frac{15}{4}$

Při **porovnávání dvou racionálních čísel** $\frac{p}{q}$, $\frac{r}{s}$ můžeme postupovat dvěma způsoby:

- Po převedení na společného jmenovatele porovnáme čitatele.
- Využijeme pravidlo $\frac{p}{q} > \frac{r}{s} \Leftrightarrow p \cdot s > r \cdot q$, pro $s, q \in \mathbb{N}$.

Při zápisu racionálních čísel někdy užíváme **čísla smíšená**, která mají celou část a zbytek je vyjádřen zlomkem.

Příklad ▼

$$3\frac{1}{5} = 3 + \frac{1}{5} = \frac{3 \cdot 5}{5} + \frac{1}{5} = \frac{3 \cdot 5 + 1}{5} = \frac{16}{5}$$

$$\frac{29}{6} = \frac{24 + 5}{6} = \frac{4 \cdot 6 + 5}{6} = \frac{4 \cdot 6}{6} + \frac{5}{6} = 4\frac{5}{6} \dots \text{čteme čtyři a pět šestin}$$

$$\begin{aligned} 1 + \frac{\frac{1}{2}}{1 + \frac{1}{2 + \frac{1}{2}}} &= 1 + \frac{\frac{1}{2}}{1 + \frac{1}{4 + 1}} = 1 + \frac{\frac{1}{2}}{1 + \frac{1}{5}} = 1 + \frac{\frac{1}{2}}{1 + 1 \cdot \frac{2}{5}} = 1 + \frac{\frac{1}{2}}{1 + \frac{2}{5}} = \\ &= 1 + \frac{\frac{1}{2}}{\frac{5 + 2}{5}} = 1 + \frac{\frac{1}{2}}{\frac{7}{5}} = 1 + \frac{1}{2} \cdot \frac{5}{7} = 1 + \frac{5}{14} = 1\frac{5}{14} \end{aligned}$$

Pořadí početních operací:

- umocňování, odmocňování
- násobení, dělení
- sčítání, odčítání

Přednostně řešíme operace uvedené v závorce.

Příklad ▼

$$\begin{aligned} (-2) - [5 - 2 \cdot (7 - 9)^2] &= -2 - [5 - 2 \cdot (-2)^2] = -2 - [5 - 2 \cdot 4] = -2 - (-3) = \\ &= -2 + 3 = 1 \end{aligned}$$

K procvičení

- Zapište zkráceným zápisem číslo s využitím desetinného rozvoje:
 - $2 \cdot 10 + 3 \cdot 1 + 5 \cdot 0,1 + 7 \cdot 0,001$
 - $-8 \cdot 10 - 4 \cdot 1 - 3 \cdot 0,1 - 2 \cdot 0,01$

2. Vypočítejte bez kalkulačky s ohledem na pořadí početních operací:
- $(-4) \cdot [(4-5) \cdot (-1+4) + 2] - 2$
 - $(-40) : (6 - 14) - (-49) : (-7)$
 - $(-2) \cdot 7 - (-3) \cdot 9 - (-4) \cdot 30 - 42 + 3 \cdot (-2 + 3) - \{-2 + 5 - [14 - 25]\}$
3. Zapište a vypočítejte:
- součin součtu a podílu čísel -55 a 5 .
 - podíl rozdílu čísel a součtu čísel -25 a 15 .
4. Vypočítejte:
- $\left(\frac{4}{3} - \frac{1}{4}\right) : \left(\frac{2}{5} + \frac{1}{3}\right)$; b) $\frac{4}{3} - \left(\frac{1}{4} : \frac{2}{5} + \frac{1}{4}\right)$; c) $1 + \frac{1}{1 - \frac{1}{1 - \frac{1}{2}}}$

Výsledky

- a) 23,507; b) $-84,32$
- a) 2; b) -2 ; c) 80
- a) 550; b) 4
- a) $\frac{65}{44}$; b) $\frac{11}{24}$; c) 0

Poměr

Poměr je podíl dvou hodnot ve stejných jednotkách. Porovnáváme tak dvě čísla nebo dvě veličiny téhož druhu. S poměrem pracujeme jako se zlomkem, můžeme ho krátit či rozšiřovat. **Měřítko plánu** vyjadřuje poměr údaje v nákrese a skutečné délky vyjádřené ve stejných jednotkách. Měřítko mapy 1 : 5000 tak udává, že 1 cm na mapě představuje 5000 cm ve skutečnosti, tedy 50 m.

Příklad ▼

Rozdělte 0,5 t v poměru 12 : 13.
 Převědeme na 500 kg, celkem dělíme na $12 + 13 = 25$ dílů.
 Každý má velikost $500 : 25 = 20$ kg.
 Materiál tedy rozdělíme na 240 kg (12 dílů) a 260 kg (13 dílů).

Příklad ▼

Určete měřítko mapy, na které šest centimetrů představuje 1,5 kilometru ve skutečnosti.
 Převědeme na stejné jednotky a obě hodnoty dáme do poměru, který upravujeme.
 $6 \text{ cm} : 150\,000 \text{ cm}$
 $1 \text{ cm} : 25\,000 \text{ cm}$, měřítko mapy je tedy 1 : 25 000.